

The Strategies of Buddhism's Propagation Buddhist Through Radio Stations of Monks In Roi-Et Province

Snan Prasert^{1*} Phramaha Supon Rukkhithadhammo¹ and Phra Yutthana Adhicitto¹

¹ Mahamachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

* Corresponding author. E-mail: snanpras@gmail.com

ABSTRACT

This article aimed (1) to study the propagations of Buddhism through radio stations of Buddhist monks, (2) to study Buddhism's propagation through radio stations in Roi Et province, and (3) to present the strategies of Buddhism's propagation through radio stations of Buddhist monks in Roi -Et province. It is quantitative research. There were 55 key informants for this research. The research tools were in-depth interviews, observations, and focus group discussions. The data analyzed using descriptive methods. The results of the study found that the propagations of Buddhism through radio stations of Buddhist monks, the listeners were participation in activities. The radio program schedules offered a variety of content and it was local too. The problem state of Buddhist propagation through radio stations of Buddhist monks in Roi Et province, there were two important problems i.e. changing of information technology and the interesting of listeners. The strategies for propagating Buddhism through radio stations of monks in Roi Et province i.e. 1) Development of modern media skill for propagation of Buddhism. The radio station managers must adjust the model of propagating Buddhism by using model media as a tool to access the program schedules of radio stations, 2) Improving communicating or missionary skills of the Jockey/Dhamma messengers, one of the key factors is the interesting communication or representation of the Dhamma messengers (missionary), such as, rhetoric, missionary techniques etc., and 3) The listeners participation in addition to broadcasting on radio stations. There should be activities for the listeners to participate, such as, the Sunday market, the radio station listeners club for joining activities for example visiting to encourage bedridden patients who are club members, field trip and making merit etc.

Keywords: The Strategy, Propagating, Buddhist, Radio Station, Monks

กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด

สนั่น ประเสริฐ^{1*} พระมหาสุพร รกขิตธมโม¹ และ พระยุพธนา อธิจิตโต¹

¹ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประเทศไทย

* Corresponding author. E-mail: snanpras@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ (2) เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด และ (3) เพื่อเสนอกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มเป้าหมาย 55 รูป/คน เครื่องมือในการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต และแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอเชิงพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ ผู้ฟังได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมด้วย สถานีวิทยุมีการนำเสนอเนื้อหาที่หลากหลายและมีความเป็นท้องถิ่น สภาพปัญหาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า ปัญหาสำคัญมี 2 อย่าง คือ ความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีและสารสนเทศ และความสนใจของผู้ฟัง กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ 1) การพัฒนาทักษะการใช้สื่อสมัยในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สถานีวิทยุต้องมีการปรับรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาใหม่โดยอาศัยสื่อสมัยใหม่เป็นเครื่องมือเพื่อเข้าถึงรายการของสถานีวิทยุ 2) การพัฒนาทักษะการสื่อสารหรือการเผยแผ่ของนักจัดรายการ/นักเผยแผ่ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งคือการสื่อสารหรือการนำเสนอที่น่าสนใจของผู้เผยแผ่ เช่น วาทศิลป์ เทคนิคการเผยแผ่ เป็นต้น 3) การมีส่วนร่วมของผู้ฟัง สถานีวิทยุควรได้มีการทำกิจกรรมให้ผู้ฟังมีส่วนร่วม เช่น ตลาดนัดธรรมะวันอาทิตย์ การจัดตั้งชมรมคนฟังสถานี การเยี่ยมให้กำลังใจผู้ป่วยติดเตียงที่เป็นสมาชิกของชมรม การศึกษาดูงานและทำบุญ เป็นต้น

คำสำคัญ: กลยุทธ์, การเผยแผ่, พระพุทธศาสนา, สถานีวิทยุ, พระสงฆ์

© 2023 JSSP: Journal of Social Science Panyapat

บทนำ

สังคมในยุคปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เป็นสังคมแห่งยุคข้อมูลข่าวสารและการติดต่อที่รวดเร็ว พระสงฆ์ในฐานะที่เป็นบุคลากรทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นสถาบันหนึ่งในสามของประเทศไทย บทบาทหน้าที่ประการหนึ่งของพระสงฆ์คือการเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาให้แก่พุทธศาสนิกชนให้เข้าใจหลักธรรมคำสั่งสอนและนำไปปฏิบัติตาม (พระณพวร โทวาท, 2560) การสื่อสารมีการพัฒนาไปถึงระดับเครือข่ายทั่วโลก (Internet) การส่งข้อมูลไปทั่วโลกอย่างไร้พรมแดน แต่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องอาศัยสื่อทางสารสนเทศโดยเฉพาะทาง เอกสาร หนังสือต่างๆ ยังจำเป็นต้องใช้เป็นหลัก เพราะให้ประโยชน์ แบบประโยชน์สูง ประหยัดสุด ทั้งยังเป็นหลักฐานเก็บรักษาไว้ในระยะเวลานาน เหมาะแก่ผู้ศึกษา (ผู้รับข้อมูล สารสนเทศ) และสะดวกในการผลิต การเผยแผ่ได้อย่างกว้างไกลมากยิ่งขึ้น (พจนารถ สุพรรณกุล, 2562) การจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคดิจิทัล จึงมีการนำเทคโนโลยีมาใช้เป็นเครื่องมือ เพราะสังคมสมัยปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อย่างรวดเร็ว การจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ฟังจะได้รับฟังธรรมผ่านช่องทางดิจิทัลเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กับพุทธศาสนิกชนหรือบุคคลที่สามารถเข้าถึงสื่อสารสนเทศได้เป็นข้อคิดคติธรรม จะได้ละเว้นจากการทำความชั่ว ทำความดีหรือได้กลับมาประพฤติปฏิบัติธรรม เป็นต้น (พระครูวินัยธรปัญญาปัญญาโร (ศรีสมุทร) และบุญเตือน ทรัพย์เพชร, 2564)

การใช้สื่อทางวิทยุกระจายเสียงนั้น ถือว่ามีบทบาทเป็นอย่างมากต่อวิถีชีวิตของสังคมไทยในปัจจุบัน และถือได้ว่าเป็นสื่อที่ใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุดอีกหนึ่งที่เดียว เนื่องจาก วิทยุกระจายเสียงเป็นสื่อมวลชนที่มีลักษณะพิเศษบางประการ

คือ มีความรวดเร็วในการถ่ายทอดเหตุการณ์ การเตรียมรายการ การนำเสนอรายการสะดวกและรวดเร็ว การผลิตรายการทำได้รวดเร็ว ข่าวสารต่างๆ ที่ส่งผ่านทางวิทยุกระจายเสียง จึงมีความรวดเร็วกว่าสื่ออื่นๆ เป็นสื่อวิทยุกระจายเสียงที่สามารถเข้าถึงประชาชนได้มากที่สุดเกือบทุกพื้นที่ จึงทำให้บุคคลทุกอาชีพและทุกสถานะทางสังคม สามารถมีไว้ครอบครองและนำติดตัวไปเปิดรับฟังได้ตลอดเวลาและทุกแห่ง เป็นสื่อที่มีพลังทั้งด้านการนำเสนอข่าว ความรู้ และสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้น การเปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในรายการ จนทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ร่วมกันได้ (ณรงค์ สมพงษ์, 2543)

สื่อวิทยุกระจายเสียงเป็นสื่อที่เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างรวดเร็วและยังสามารถสื่อสารไปถึงกลุ่มผู้ฟังได้อย่างกว้างขวางโดยผ่านผู้ผลิตรายการที่มีความรอบรู้และมีไหวพริบที่ดีเยี่ยมในการสื่อสารโดยผ่านกระบวนการผลิตรายการที่เป็นระบบ การผลิตรายการวิทยุกระจายเสียงเป็นกระบวนการที่นำเสนอสารสนเทศ โดยเทคนิคการนำเสนอเนื้อหาที่หลากหลายเพื่อให้ง่ายต่อการสร้างความรู้ ความเข้าใจของผู้รับสาร ทั้งนี้ภายหลังจากการวางแผนในงานการจัดรายการโดยผ่านรูปแบบรายการวิทยุกระจายเสียงที่แตกต่างกันออกไป เพื่อนำสาระไปสู่ผู้ฟังได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตามประเภทของรายการ ในการวางแผนการผลิตรายการจึงต้องคำนึงถึงกลุ่มผู้ฟัง ในการตัดสินใจเลือกสารสนเทศใดๆ ไปยังกลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มย่อมแตกต่างกัน ผู้ผลิตรายการจึงต้องศึกษาและทำความเข้าใจ ข้อดีและข้อด้อยของกลุ่มเป้าหมายเพื่อตอบสนองสารสนเทศไปสู่กลุ่มเป้าหมายตามที่วางแผนไว้ การผลิตรายการเป็นงานที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถ และความคิดสร้างสรรค์เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ฟังรายการ และผู้ฟังได้รับสารประโยชน์จากการรับฟังอย่างครบถ้วน ผู้ผลิตรายการจึงต้องมีเทคนิควิธีการในการนำเสนอรายการและเนื้อหาที่น่าสนใจ ติดตามตลอดช่วงเวลาที่นำเสนอรายการแต่ละรายการตั้งแต่เริ่มต้นรายการจนกระทั่งจบรายการ (ลดาวัลย์ แก้วสินวล อ่างโน นาวิน วงศ์สมบูรณ์ และลดาวัลย์ แก้วสินวล, 2561)

จังหวัดร้อยเอ็ดมีสถานีวิทยุกว่า 72 แห่ง (สำนักงาน กสทช, 2563) เฉพาะสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาในปัจจุบันที่ดำเนินการอยู่ มีอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ (1) สถานีวิทยุพระพุทธศึกษา ศิลปวัฒนธรรม วัดบ้านอ้น ตำบลดงลาน อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด คลื่น FM 97.00 MHz (2) สถานีวิทยุเพื่อการศึกษา ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี ตำบลเชียงใหม่ อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด คลื่น FM 98.25 MHz (3) สถานีวิทยุธรรมะพระพุทธวาริรักษ์ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด สถานีพระพุทธศาสนา คลื่น FM 101.75 MHz เป็นการจกรายการแบบจิตอาสา รายการของสถานีวิทยุมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา สังคม ประเพณี วัฒนธรรม และการศึกษา กลุ่มผู้ฟังส่วนมากเป็นผู้สูงอายุ สถานีวิทยุมีการตั้งชมรมผู้ฟัง กิจกรรมของสถานีวิทยุ ได้แก่ การทำบุญ ศึกษาดูงาน ตลาดนัดวันอาทิตย์

การเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยเฉพาะด้านเทคโนโลยีและสารสนเทศในปัจจุบันได้สร้างผลกระทบต่อการบริหารจัดการสถานีวิทยุเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา กล่าวคือมีผู้ฟังน้อยลง สถานีวิทยุไม่ค่อยมีผู้สนับสนุน ทำให้ไม่มีงบประมาณดำเนินการ เช่น ค่าไฟฟ้า งบประมาณกิจกรรม เป็นต้น ส่งผลให้บางสถานีเลิกดำเนินการกิจการสถานีวิทยุ เรื่องดังกล่าวนี้ผู้วิจัยมองว่าส่วนหนึ่งเกิดจากการไม่ปรับตัวหรือปรับตัวไม่ทันยุคสมัยของสถานีวิทยุ ซึ่งมีผลทำให้กระทบต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาแนวทางกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ดว่า ได้ดำเนินการสื่อสารไปยังกลุ่มผู้ฟังอย่างไร เพื่อที่จะได้นำไปปรับปรุงรูปแบบและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบัน โดยเฉพาะการกำหนดกลยุทธ์การเผยแผ่ให้มีประสิทธิภาพสูงสุด อันจะเกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง ผู้ปฏิบัติ และการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้เจริญและมั่นคงตลอดไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์
2. เพื่อศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด
3. เพื่อเสนอกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร/คัมภีร์ สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่ม ซึ่งมีขั้นตอนในการศึกษา ดังนี้

1. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มเป้าหมาย หรือกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

1.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์ (Key Informants) เป็นการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งมีเกณฑ์ในการเลือกคือ เป็นผู้เกี่ยวข้องกับงานวิทยุชุมชนทั้งการบริหาร จัดรายการ และฟังรายการวิทยุ พระพุทธศาสนาเป็นประจำ รวม 50 รูป/คน ได้แก่ 1) พระสงฆ์ที่เป็นผู้บริหารสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา 3 รูป 2) นักจัดรายการสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา 6 รูป/คน 3) นักวิชาการพระพุทธศาสนา 5 รูป/คน 4) ผู้ฟังรายการสถานีวิทยุ 36 คน

1.2 กลุ่มเป้าหมายในการสนทนากลุ่ม (Focus group Description) เป็นบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ในด้านพระพุทธศาสนา และการสื่อสารมวลชน ซึ่งเป็นการระดมความคิดจากทรงสนทนาผู้ทรงคุณวุฒิผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 รูป/คน เพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด ดังนี้ 1) ผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา 1 รูป/คน 2) ผู้เชี่ยวชาญด้านสื่อสารมวลชน 1 คน 3) นักจัดรายการสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา 3 รูป/คน รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด 55 รูป/คน

2. พื้นที่การวิจัย

พื้นที่การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ สถานีวิทยุพระพุทธศาสนา 3 แห่ง ประกอบด้วย 1) สถานีวิทยุพระพุทธศาสนา ชมรมคนมีบุญ อำเภอเมืองร้อยเอ็ด 2) สถานีวิทยุพระพุทธศาสนา วัดป่ามหาศาล อำเภอโพธิ์ชัย 3) สถานีวิทยุวัดวารีกุฎาราม อำเภอโพธิ์ชัย เหตุผลในการเลือกพื้นที่ 3 แห่งนี้เพราะเป็นสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาที่มีคนฟังมาก มีความโดดเด่น และประสบความสำเร็จในการจัดสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ มีเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

3.1 แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยให้การสัมภาษณ์สำหรับกลุ่มเป้าหมาย เกี่ยวกับวิธีการ/กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีรูปแบบเครื่องมือในการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อรวบรวมข้อมูลของกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์

3.2 แบบสังเกต ผู้วิจัยใช้พื้นที่จริงในการสังเกตวิธีการ/กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ที่เป็นผู้บริหารสถานีวิทยุ นักจัดรายการ ตลอดจนการมีส่วนร่วมของผู้ฟังสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา

3.3 แบบสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยจะใช้แบบสนทนากลุ่มเกี่ยวกับกลุ่มเป้าหมาย โดยการสนทนาเพื่อให้ได้ข้อมูลของการวิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด”

การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือการวิจัยโดยการแนะนำของที่ปรึกษา ต่อจากนั้นจึงได้นำไปให้ผู้เชี่ยวชาญ 4 ท่าน ตรวจสอบ

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร

4.1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ โดยการเก็บรวบรวมขึ้นมาจากหนังสืออ้างอิงทางพระพุทธศาสนาต่างๆ จากพระไตรปิฎก (ภาษาบาลี) ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500 พระไตรปิฎก (ภาษาไทย) ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ

4.1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ วารสาร ตำรา บทความงานวิจัยที่เกี่ยวกับกลยุทธ์การเผยแผ่หลักคำสอนทางสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยได้ดำเนินการรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

4.2.1 ขั้นตอนเตรียมการสัมภาษณ์

1) จัดเตรียมเครื่องมือ คือแบบสัมภาษณ์เจาะลึก และแบบสนทนากลุ่ม โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง

2) จัดทำหนังสือติดต่อขอหนังสือจากรองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา เพื่อขออนุญาตและขอความร่วมมือที่จะได้ออกไปสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม

3) นัดหมายวันเวลาที่สัมภาษณ์กับกลุ่มเป้าหมายพร้อมกับขอเอกสารต่างๆ พร้อมกันนั้น ศึกษาประเด็นคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เตรียมและศึกษาวิธีใช้เครื่องบันทึกเสียง เตรียมสมุดจดบันทึกและอุปกรณ์ต่างๆ ให้พร้อมก่อนดำเนินการสัมภาษณ์

4.2.2 ขั้นตอนดำเนินการสัมภาษณ์

ก่อนการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยจะสนทนาสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แจ้งวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม อธิบายเหตุและขออนุญาตใช้เครื่องบันทึกเสียงในขณะที่สัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม ขออนุญาตใช้กล้องถ่ายรูปเพื่อใช้อ้างอิงในการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม รวมทั้งแจ้งให้ทราบข้อมูลต่างๆ ที่บันทึกเสียงไว้ผู้วิจัยจะเก็บเป็นความลับ

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่ม เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ดังนี้

5.1 ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลยุทธ์ การสื่อสาร และกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

5.2 ศึกษาวิธีการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด

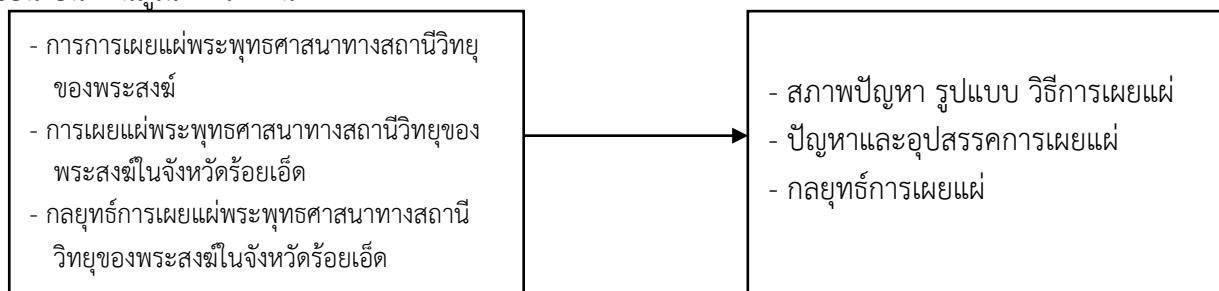
5.3 สรุปผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาทั้งเอกสารและภาคสนาม นำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญคือกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด

6. การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ดที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เขียนเป็นแผนภูมิภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย พบว่า

1. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์

1.1 รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลมีรูปแบบ ดังนี้

1.1.1 อุปสันนิกา เป็นการนั่งสนทนากันทำนองคติทายว่าจับเข้าคุยกันท่ามกลางบรรยากาศกันเองค่อยๆ เสริมสร้างแนวความคิดความเห็นไปตามลำดับอาจใช้เวลาบางน้อยบ้างตามสมควรแก่ฐานะของผู้ฟังในขณะนั้นๆ

1.1.2 ธรรมกา เป็นพระพุทธรูปสำริดง่ายๆ ต่อการทำความเข้าใจซึ่งใช้ในกรณีผู้ฟังมีความพร้อมที่จะฟังพร้อมที่จะคิดพิจารณาเช่นพระพุทธรูปสำริดประเภทคาถาทั้งหลายอาทิร่างกายนี้ไม่นานหมอบจากล้มลงเหนื่อแผ่นดินพระวิญญูณออกจากร่างแล้วจะเป็นเหมือนท่อนไม้ที่หาสาระแก่นสารไม่ได้เมื่อผู้ฟังคิดพิจารณาตามที่ทรงแสดงสั้นๆ เพียงเท่านี้ก็สามารบรรลุผลได้แล้ว

1.1.3 โอวาท ทรงประทานเป็นรูปวาดสั้นๆ ตามปกติแล้วจะทรงประทานแก่พุทธบริษัทในการประกาศธรรม เช่นพระโอวาทปาติโมกข์ที่แสดงถึงอุดมการณ์หลักการวิธีการด้วยข้อความเพียง 3 คาถาหนึ่งเท่านั้นหรือแม้แต่ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่จะเป็นปัจฉิมวาจาของพระพุทธเจ้าที่ตรัสในมหาปรินิพพานสูตร “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด”

1.1.4 อนุศาสนี เป็นคำสอนในลักษณะซ้ำๆ ครั่งแล้วครั่งเล่า ย้ำเตือนอย่างต่อเนื่องมักจะทวงสอนแก่พระภิกษุ สามเณร ภิกษุณี สามเณร อันเป็นพุทธบริษัทประเภทนักบวชที่อยู่ใกล้ชิดเช่นที่รับสั่งแก่พระอานนท์ว่า อานนท์เราจะขนาบแล้วขนาบอีก ใครมีสภาระก็ต้องอยู่ได้ ใครไม่มีสภาระก็ต้องออกไป ดังกล่าวนี้นี้ สังเกตเห็นได้ว่า คำสอนประเภท ความไม่ประมาท ความสามัคคี ความเพียรพยายามสติปัญญา อดทนพระพุทธรูปทรงจะย้ำเตือนอยู่เสมอ

1.1.5 ธรรมสากัจฉา เป็นการสนทนาธรรมบางครั้งเป็นทำนองแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันบางครั้งมาในรูปของคำถามดังกล่าวให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็นทรงรับรองความเห็นเขาบ้างเพิ่มเติมบ้างปรับปรุงบ้างปฏิเสธบ้างตามสมควรแก่กรณี

1.1.6 ธรรมเทศนา เป็นการเทศน์หรือการชี้แจงบอกเหตุผลในเรื่องนั้นข้อความส่วนมากค่อนข้างยาว เช่นพระสูตรในสุตตันตปิฎก อาทิ อนัตตลักขณสูตร เป็นต้น (พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ธิตญาโณ), 2540)

1.2 กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธรูป ดังนี้

1.2.1 การกำหนดกลุ่มเป้าหมายการเผยแผ่

กลุ่มเป้าหมายที่พระพุทธรูปได้วางหรือกำหนดสำหรับที่จะใช้เป็นแนวทางในการเผยแผ่พุทธธรรม โดยกำหนดจากประเภทของบุคคลไว้เป็นบุคคล 4 ประเภท ซึ่งถูกกำหนดขึ้นตามสติปัญญาของแต่ละบุคคลที่มีความแตกต่างกันไปตามเหตุตามปัจจัยของแต่ละคนนั้น ดังนี้

1) อุคฆฏิตัญญู ผู้ที่ยกหัวข้อก็รู้ผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลันแต่ก็พอท่านยกคอกขึ้นแสดงบุคคลประเภทนี้ส่วนใหญ่ก็เป็นผู้ที่เคยผ่านการเรียนรู้เป็นครูเป็นอาจารย์ผ่านประสบการณ์มากมาย และเป็นประเภทที่ฝึกแสวงหาอยู่แล้ว เช่น ปัญจวัคคีย์โมคคัลลานะ สารีบุตร หรือชลิน 3 พี่น้อง เป็นต้น บุคคลประเภทนี้เปรียบเหมือนบัวพันธ์น้ำแล้วรอแต่แสงแดดเท่านั้นเมื่อได้รับแสงแดดจากบ้านทันที

2) วิปจิตัญญู ผู้รู้ต่อเมื่อขยายความรู้เข้าใจได้ต่อเมื่อท่านอธิบายความคิดพิสดารออกไปบุคคลประเภทนี้ส่วนใหญ่ยังต้องการให้อธิบายให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไม่สามารถดูได้เพียงกล่าวครั้งแรกต้องใช้การยกตัวอย่างต้องมีการอุปมาเปรียบเทียบให้เห็นหรือหรือวิธีการอื่น ๆ เพื่ออธิบาย หัวข้อเดิมๆซ้ำๆดังเช่น องคุลิมาล พระอานนท์ เป็นต้น บุคคลประเภทนี้เปรียบเหมือนบัวพันธ์น้ำวันรุ่งขึ้นจะพ่นน้ำและจะบานเมื่อได้รับแสงแดด

3) เณยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้พูดที่พอจะขอชี้แจงและแนะนำให้เขาเข้าใจได้ด้วยวิธีการฝึกสอนอบรมต่อไปบุคคลประเภทนี้ต้องใช้วิธีการมากกว่าบุคคลประเภทที่ 2 และต้องให้การฝึกอบรมต่อไปเรื่อยๆอาทิ บุคคลประเภทนี้มี

ดวงตาเห็นธรรมอย่าง เช่น พระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น บุคคลประเภทนี้เปรียบเหมือนบัวอยู่ในน้ำวันต่อๆ ไป ก็จะขึ้นเหนือน้ำรับแสงแดดแล้วกลับบ้าน

4) ปทปรมะ ผู้มีบพเป็นอย่งยิ่งผู้ับปัญญาสอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบนคือพยัญชนะหรือถ้อยคำไม่อาจเข้าใจอดหรือความหมายบุคคลประเภทนี้มีปัญญานันถูกครอบงำด้วยมิจฉาทิฏฐิมากมีกิเลสต้นหามีพื้นฐานอันถูกโกละโทสะและโมหะอยู่ในตัวอยู่มากดังเช่นพระเทวทัตนางจิณฺจมาณวิกาเป็นต้นเมื่อกว่าจะเข้าใจทำบางที่จนเมื่อถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิตหรือไม่อาจจะทำความเข้าใจได้ด้วยเลยพวกคนประเภทนี้เปรียบเหมือนบัวที่ยังติดดินถ้าไม่ได้รับการประคบเป็นพิเศษอาจจะเป็น รักษาแห่งปลาและเต่าได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย/21/5/7)

นอกจากนี้บุคคลอีก 4 ประเภท ที่พระพุทธองค์ได้กำหนดไว้ คือ

1) ผู้สดับน้อยทั้งไม่เข้าถึงด้วยการสดับ ได้แก่ ผู้สดับน้อยแต่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมบุคคลประเภทนี้เปรียบเสมือนกับประเภทปทปรมะ

2) ผู้สดับน้อยแต่เข้าถึงด้วยการสดับ ได้แก่ ผู้สดับน้อยแต่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมบุคคลประเภทนี้เปรียบได้กับประเภทเนยยะ

3) ผู้สดับมากแต่ไม่ได้เข้าถึงด้วยการสดับ ได้แก่ ผู้สดับมากแต่ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมบุคคลประเภทนี้ ได้แก่ ประเภทวิปจิตัญญู

4) ผู้สดับมากทั้งเข้าถึงด้วยการจับ ได้แก่ ผู้สดับมากทั้งปฏิบัติธรรมสมควรกระทำบุคคลประเภทนี้เปรียบ ได้แก่ ประเภทอุคฆฏิตัญญู (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, 2539)

1.2.2 การวางพื้นฐาน

สำหรับการใช้เพื่อการเผยแผ่พุทธธรรมของพระพุทธองค์ทรงได้จัดลำดับพื้นฐานไว้ เช่น อนุพุทฺธิกา กล่าวความไปตามลำดับ คือ แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาวิชาตามลำดับความยากง่ายกลุ่มลึกลงไปตามหลัก เพื่อขจัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้น ๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมัตถ์ ทั้งนี้พระพุทธองค์จะตรวจสอบอุปนิสัยจากหลักการกำหนดขอบเขตของประเภทบุคคลอยู่ในประเภทใดแล้วจึงพระกรุณาแสดงอนุพุทฺธิกาไปตามลำดับดังนี้

1) ทานกถา กล่าวถึง การให้ การเสียสละเผื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือกัน

2) สีลกถา กล่าวถึง ความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม

3) สัคคกถา กล่าวถึง สุขความเจริญ และผลที่น่าปรารถนาอันเป็นส่วนดีของกาม ที่จะพึงเข้าถึงเมื่อได้ประพฤติดีงามตามหลักธรรมสองข้อต้น

4) กามาทีนวกถา กล่าวถึง ส่วนเสีย ข้อบกพร่องของกาม พร้อมทั้งผลร้ายที่สืบเนื่องมาจากกาม อันไม่ควรหลงใหลหมกมุ่นมัวเมา จนถึงรู้จักที่จะหน่ายถอนตนออกได้

5) เนกขัมมานิสังสกถา กล่าวถึง ผลดีของการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินติดอยู่ในกาม และให้มีฉันทะที่จะแสวงความดีงามและความสุขอันสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้นตามปกติ พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่คฤหัสถ์ ผู้มีอุปนิสัยสามารถที่จะบรรลุธรรมพิเศษ ทรงแสดงอนุพุทฺธิกานี้ก่อน แล้วจึงตรัสแสดงอริยสัจ 4 เป็นการทำให้พร้อมที่จะรับ ดุจผ้าที่ซักฟอกสะอาดแล้ว ควรรับน้ำย้อมต่างๆ ได้ด้วยดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546)

รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทฺยุของพระสงฆ์ในปัจจุบันมี 2 อย่าง คือ 1) ทางตรง เช่น การจัดรายการสด การเปิดเทปธรรมะ เป็นต้น 2) ทางอ้อม คือการจัดกิจกรรม วิธีการเผยแผ่ เช่น การยกตัวอย่างประกอบ การตอบปัญหา เป็นต้น ผลสัมฤทธิ์การเผยแผ่ ผู้ฟังมีความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญ การสร้างฐานะตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นต้น การมีส่วนร่วม คือ การร่วมทำกิจกรรม ด้านการบริหารจัดการ และรูปแบบรายการสำหรับสถานีวิทฺยุกระจายเสียง ควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและควรเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการของวัดด้วย ปัญหาและอุปสรรค คือ ผู้ฟังขาดความสนใจ ด้านโครงสร้างองค์กรควรมีความยืดหยุ่น ในส่วนของการเผยแผ่ ด้านการเข้าถึง สถานีวิทฺยุมีการจัดกิจกรรมและการเผยแผ่ออนไลน์ ด้านการมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในกิจกรรม ด้านความหลากหลาย มีการนำเสนอเนื้อหาที่หลากหลาย ด้านความเป็นท้องถิ่น

เนื้อหาที่มีความเป็นท้องถิ่น ซึ่งผู้ฟังสนใจและเข้าใจได้ง่าย ด้านความเป็นอิสระ สถานีวิทยุควรมีอิสระในการนำเสนอหรือเผยแพร่ในเรื่องที่ถูกต้องดีงาม

2. การเผยแพร่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด มีผลการวิจัยดังนี้

2.1 การจัดการสถานีวิทยุ การบริหารจัดการสถานีวิทยุโดยพระสงฆ์ เป็นการบริหารแบบเรียบง่าย ในส่วนของผู้จัดรายการได้ญาติโยมที่มีศรัทธาเข้าร่วมจัดรายการ บุคลากรของทางสถานีจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับการทำงาน ร่วมงานกันอย่างเป็นกันเอง มีการแบ่งหน้าที่กันทำ มีระเบียบเวลาในการจัดการแต่ละรายการ การพูดหรือการสื่อสารกับผู้ฟังต้องมีความสุภาพอ่อนโยน

2.2 ลักษณะการจัดรายการ มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เพลงธรรมะ และหมอลำ คำกลอนเกี่ยวกับหลักธรรม ศีลธรรม โดยเฉพาะคำผญา คำกลอน หมอลำ เป็นต้น บางครั้งก็เปิดเทปแหล่อีสาน ไม่เปิดเพลงที่ขัดหรือล่อแหลมต่อศีลธรรม เพราะทำให้ภาพพจน์ของสถานีวิทยุเพื่อพระพุทธศาสนาอาจจะเกิดความเสียหายได้ จัดรายการแบบจิตอาสา ไม่มีค่าตอบแทนใด ๆ โดยชาวบ้านในชุมชนมาร่วมกันจัดรายการแบบไม่คิดค่าตอบแทน เพราะถือว่าเป็นสถานีวิทยุของพระสงฆ์ การช่วยเหลือสถานีวิทยุเป็นการได้ช่วยเหลือหรือช่วยเผยแพร่พระพุทธศาสนา การประชาสัมพันธ์กิจกรรมทั้งหลาย เช่น ข้าวสาร ความเคลื่อนไหวทางคณะสงฆ์ กิจกรรมประเพณีท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นทางพระพุทธศาสนา การช่วยเหลือประชาชนผู้ประสบภัยธรรมชาติ เป็นต้น

2.3 นักจัดรายการ การจัดรายการวิทยุมีผู้พระสงฆ์และฆราวาส นักจัดรายการมี 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) พระสงฆ์ 2) ฆราวาส, ฆราวาสบางคนเคยอุปสมบท ทำให้เข้าใจพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี โดยผู้บริหารสถานีวิทยุจะคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสม เช่น มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีอัธยาศัยดีงาม เป็นแบบอย่างในชุมชน มีความซื่อสัตย์และตรงต่อเวลาในการทำงาน มีจิตอาสา มีวาทศิลป์ มีความเข้าใจพระพุทธศาสนา มีความสามารถในการสื่อสารกับผู้ฟัง

2.4 ปัญหาการเผยแพร่ มี 2 อย่าง คือ 1) ความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีและสารสนเทศ 2) ความสนใจของผู้ฟัง กล่าวคือ 1) ปัจจุบันเทคโนโลยีและสารสนเทศมีความทันสมัยและหลากหลาย เช่น เฟสบุ๊กส์ ไลน์ ดิจิตอล เป็นต้น ข้อดีคือเข้าถึงง่าย มีความหลากหลาย ทันสมัย ส่วนข้อเสีย เช่น เนื้อหาบางอย่างขาดการกลั่นกรอง ไม่เป็นไปตามหลักวิชาการ เป็นต้น คนปัจจุบันนิยมใช้สื่อสมัยใหม่ตามที่กล่าวมานี้ เป็นเหตุให้สื่อวิทยุไม่ได้รับความนิยมเหมือนในอดีต ดังนั้น สื่อวิทยุจึงต้องมีการปรับรูปแบบการนำเสนอใหม่โดยใช้สื่อสมัยเป็นเครื่องมือ เช่น การถ่ายทอดสด การสร้างเว็บไซต์สถานีวิทยุ เป็นต้น ดังที่ พระครูโฆสิตสังฆพิทักษ์ (ประเวท ฐานาน) กล่าวว่า นับวันยังมีผู้ใช้งานอินเทอร์เน็ตเพิ่มมากขึ้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการนำเทคโนโลยีมาใช้เป็นเครื่องมือเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้ทันสังคมยุคใหม่หรือคนรุ่นใหม่ เพราะสังคมสมัยปัจจุบันประชาชนไม่ค่อยมีเวลาไปปฏิบัติธรรม ฟังเทศน์ หรือศึกษาพระธรรม คำสอนที่วัดเหมือนสมัยอดีต การเผยแพร่พระธรรมคำสอนผ่านสื่ออินเทอร์เน็ตจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ทำให้เข้าถึงประชาชนได้ง่ายและกว้างขวางมากที่สุด ไม่จำกัดเวลา สถานที่ และสามารถเข้าถึงพระพุทธศาสนาตลอดเวลา (พระครูโฆสิตสังฆพิทักษ์ (ประเวท ฐานาน), 2560) 2) สื่อการเผยแพร่มิผลต่อความสนใจของผู้ฟัง สถานีที่ไม่มีการปรับรูปแบบการเผยแพร่จะไม่ได้รับความสนใจจากผู้ฟังจนถึงสถานีวิทยุไม่อาจดำเนินการต่อไปได้เพราะไม่มีผู้ฟัง ส่วนหนึ่งความสนใจของผู้ฟังเกิดจากความสามารถ เทคนิค/วิธีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ ดังนั้นพระสงฆ์จึงต้องพัฒนาความสามารถในการเผยแพร่ด้วย ดังที่องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร กล่าวถึงคุณสมบัติที่นับว่าเป็นทุนของพระธรรมกถึก 6 อย่าง คือ 1) พระธรรมกถึกต้องรู้หลักธรรม 2) พระธรรมกถึกต้องจำหลักสูตร 3) พระธรรมกถึกต้องพูดฉะฉาน 4) พระธรรมกถึกต้องมีปฏิภาณไว 5) พระธรรมกถึกต้องมีน้ำใจงาม 6) พระธรรมกถึกต้องมีความรอบรู้ (องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร, 2546)

3. กลยุทธ์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด

กลยุทธ์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า 1) การพัฒนาทักษะการใช้สื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา เนื่องจากปัจจุบันคนนิยมใช้สื่อสมัยใหม่ เช่น เฟสบุ๊กส์ ไลน์ เป็นต้น ซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ เพราะผู้ฟังมองว่าการฟังวิทยุไม่มีความทันสมัยแล้วไม่สนใจจะรับฟังรายการวิทยุ ดังนั้น สถานีวิทยุต้องมีการปรับรูปแบบการเผยแพร่พระพุทธศาสนาใหม่

โดยอาศัยสื่อสมัยใหม่เป็นเครื่องมือเพื่อเข้าถึงรายการของสถานีวิทยุ เช่น การถ่ายทอดสด (Live) การสร้างเว็บไซต์สถานีวิทยุ เป็นต้น และต้องมีการฝึกอบรมการใช้สื่อสมัยใหม่ให้เกิดประสิทธิภาพและทันสมัยด้วย (พระพุทธิพงษ์ นาโฆวณิช, 2564, สัมภาษณ์) 2) การพัฒนาทักษะการสื่อสาร/เผยแพร่ของพระนักจัดรายการ/นักเผยแผ่ ผู้ฟังที่สนใจฟังธรรมะ ตลอดจนเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษา ศิลปะ และวัฒนธรรม ปัจจัยสำคัญคือการสื่อสารหรือการนำเสนอที่น่าสนใจของผู้เผยแผ่ ปัจจุบันการเข้าถึงเนื้อหาเหล่านี้ทำได้ง่าย เช่น คลิปในยูทูบ เป็นต้น ดังนั้นพระสงฆ์เมื่อจัดรายการสด ต้องทำให้มีความน่าสนใจไม่น้อยกว่าพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงเผยแผ่ในสื่อออนไลน์จึงจะได้รับความสนใจ รูปแบบหนึ่งที่คนฟังอยากฟังวิทยุคือเขาได้มีส่วนร่วมด้วย เพราะเป็นการได้นำเสนอตนเอง ดังนั้นนักเผยแผ่จึงต้องหาวิธีให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมด้วย เช่น การตอบปัญหาธรรมะ การเล่าเรื่องเล่าประสบการณ์ของผู้ฟัง เป็นต้น (เกรียงศักดิ์ ภูมิศักดิ์, 2564, สัมภาษณ์) ดังที่หนูเดือน หวายฤทธิ์ ให้สัมภาษณ์ว่า พระนักเผยแผ่ที่ฟังประสงค์ในสังคมยุคใหม่ ควร เป็นวิธีการที่ชวนให้ฟังไม่เบื่อ ควรใช้สื่อประกอบให้มากขึ้น เผยแพร่ทางโลก อินเทอร์เน็ตให้เยอะๆ ตอบปัญหาชีวิตออนไลน์ (หนูเดือน หวายฤทธิ์ อ้างใน พระนัฐวุฒิ สิริจิตฺ (ศิริจันทร์), 2561) 3) การมีส่วนร่วมของผู้ฟัง จากประสบการณ์การบริหารจัดการสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ทั้ง 3 รูป ท่านเหล่านั้นมีความเห็นตรงกันว่า การเผยแผ่ทางสถานีวิทยุเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ ต้องมีการทำกิจกรรมเพื่อให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมด้วย เช่น ตลาดนัดธรรมะวันอาทิตย์ ชมรมคนฟังสถานีวิทยุ เช่น ชมรมคนมีบุญ เป็นต้น กิจกรรมที่ทำร่วมกัน เช่น การเยี่ยมให้กำลังใจผู้ป่วยติดเตียงที่เป็นสมาชิกของชมรม การศึกษาดูงานและทำบุญ การตั้งกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ของสมาชิกชมรม เป็นต้น (นางเทียมบล เกาจันทร์, 2564, สัมภาษณ์) ดังที่พระมหาทองสุข สุเมโธ (ไทยทนุ) และ พระมหามิตร ฐิตปญโญ กล่าวว่า การจัดรายการโดยการนำเสนอข้อมูลข่าวสารจากสถานีวิทยุเป็นการนำเสนอข้อมูลข่าวสารในทิศทางเดียว เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ฟังได้มีส่วนร่วมในการนำเสนอข้อมูลข่าวสารจะเป็นการนำเสนอข้อมูลในทิศทางกลับกันที่ผู้ฟังต้องการนำเสนอข้อมูล ซึ่งเป็นข้อมูลที่ผู้ฟังต้องการรับฟัง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในประเด็นต่างๆ ที่สำคัญของสถานีวิทยุ เพื่อให้ผู้ฟัง มีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสถานีวิทยุซึ่งจะเกิดความรักสถานีวิทยุ รู้สึกเหมือนว่าสถานีวิทยุเป็นของเขา (พระมหาทองสุข สุเมโธ (ไทยทนุ) และ พระมหามิตร ฐิตปญโญ, 2563)

อภิปรายผล

การสื่อสารที่ดีต้องมีความสามารถในการวิเคราะห์กลุ่มผู้ฟัง รู้จักสื่อสารให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนหรือสังคมนั้นๆ สิ่งที่ทำให้ผู้ฟังสนใจและมีความเหมาะสมที่จะสื่อสารประการหนึ่งคือความสามารถใช้ข้อมูลหรือเนื้อหาเกี่ยวกับท้องถิ่นของผู้ฟัง เช่น ภาษา วัฒนธรรม เป็นต้น เพราะจะทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกว่าผู้สื่อสารมีความรู้ความเข้าใจเรื่องของเขาเหมาะสมที่จะพูดคุยหรือแนะนำเขา เกิดความคุ้นเคยและเป็นกันเอง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของเรื่องอื่นๆ ต่อจากนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสุเทพ สุวทนฺโต (เหลาทอง) (2562) เรื่อง “กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตสายต่างประเทศ” ที่พบว่า พระธรรมทูตที่จะไปเผยแผ่ในต่างประเทศต้องพยายามสร้างความสัมพันธ์กับทุกศาสนาในประเทศนั้นๆ เพื่อเป็นการสร้างสันติภาพโดยเริ่มจากตัวผู้แทนของพระพุทธศาสนา ก่อน พระธรรมทูตต้องมีคุณสมบัติสำคัญคือมีความมั่นใจในคุณค่าความดีงามของพระพุทธศาสนา รู้เข้าใจปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นที่จะไป มีวิธีการที่จะสื่อสารกับคนท้องถิ่นอย่างได้ผล และมุ่งมั่นต่ออุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา จึงจะทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

นักเผยแผ่หรือนักจัดรายการต้องมีความสามารถในการใช้สื่อสมัยใหม่ เพราะสื่อสมัยใหม่หรือสื่ออินเทอร์เน็ตมีบทบาทต่อชีวิตของคนส่วนมากในปัจจุบัน ดังนั้นสถานีวิทยุต้องปรับตัวให้เหมาะสมเพื่อการดำรงอยู่ได้ การเปลี่ยนวิธีการการเผยแผ่ใหม่ทางอินเทอร์เน็ตทำให้พระสงฆ์ต้องปรับตัวโดยการเรียนรู้และการเรียนรู้ที่ได้นั้นควรได้รับการแนะนำหรือการฝึกฝนอย่างถูกต้องทั้งหลักการและวิธีการ ซึ่งเมื่อสามารถใช้สื่ออินเทอร์เน็ตได้แล้วจะพบว่ามีข้อดีหลายอย่าง เช่น ความสนใจ ความสะดวก ปริมาณการเข้าถึงกลุ่มผู้ฟัง ค่าใช้จ่าย เป็นต้น สอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูวรญาณวิเทศ วิ. (พิพัฒพร กิตติสุโข) (2560) เรื่อง “กลยุทธ์การบริหารการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในประเทศออสเตรเลีย” ที่พบว่า การใช้สื่อสมัยใหม่ในการสอนธรรมะ เพื่อให้เข้าถึงได้แบบรวดเร็ว กระชับ ฉับไว และสะดวก ในการศึกษาทุกที่ทุกเวลาเนื่องจากพระพุทธศาสนาอยู่ในสังคมโลกมานานหลายศตวรรษ ผ่านกาลเวลาที่มีความเจริญมาได้จนถึงทุกวันนี้ เพราะการเผยแผ่ที่

ประยุกต์เข้ากับสังคมที่มีความหลากหลายแตกต่างกันได้ ในยุคปัจจุบันเมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าไปมาก หากดูผิวเผิน พระพุทธศาสนาจะขัดแย้งกับกระแสของเทคโนโลยีเพราะเป็นลักษณะสังคมแบบทุนนิยมซึ่งมีวัตถุนิยมเป็นหลัก แต่หากดูอีกด้านหนึ่งความเจริญทางเทคโนโลยีมิใช่ความเลวร้ายอยู่ที่ผู้ใช้ต่างหาก ถ้าผู้ใช้มีภูมิด้านทานทางจิตที่มั่นคงแล้ว เทคโนโลยีก็จะกลายเป็นเครื่องมือที่ทำให้พระพุทธศาสนากระจายไปยังกลุ่มชนได้อีกมาก

นักเผยแผ่หรือนักจัดรายการต้องหมั่นพัฒนาความรู้หรือสั่งสมประสบการณ์ทำงานอยู่ตลอดเวลา เพราะสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งมีผลทำให้ทัศนคติและความต้องการและการดำเนินชีวิตของคนปัจจุบันเปลี่ยนไปตามด้วยความรู้เท่าทันปัจจุบันจะทำให้ปฏิบัติได้เหมาะสมกับยุคสมัยและคาดหวังหวังผลการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ นอกจากนี้คุณสมบัติภายในคือความรู้แล้วตามที่กล่าวมานี้แล้วยังต้องพัฒนาตนให้มีคุณสมบัติอย่างอื่นด้วยโดยเฉพาะการปฏิบัติธรรม ถือว่าเป็นจุดขายหรือการทำให้ชาวบ้านยอมรับนับถือพระสงฆ์ นอกจากนี้ยังต้องพัฒนาตนเองให้มีความสามารถด้านการสื่อสารด้วย เพราะจะทำให้สามารถถ่ายทอดความรู้ได้น่าสนใจ สอดคล้องกับงานวิจัยของพระนันทวุฒิ สิริจโนโท (2561) เรื่อง “คุณสมบัติของพระนักเผยแผ่ที่พึงประสงค์ในสังคมยุคใหม่ ในอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด” ที่พบว่า คุณสมบัติและความ เป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับหลักธรรมภาษา ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีตามหลักพระธรรม วินัยยิตโธวาทปาติโมกข์เป็นหลัก เก่งโวหาร มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีมีประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรม มีอุดมคติสามารถอธิบาย เรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจได้เป็นผู้มีไหวพริบปัญญาเฉลียวฉลาดในการอบรมสั่งสอนทุกเพศทุกวัย เป็นผู้เสียสละและอุทิศ ตนเพื่อการเผยแผ่หลักธรรม เป็นผู้เข้าใจสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกยุคใหม่สามารถปรับตัวได้ทุกสถานการณ์ มีบุคลิกภาพที่น่าศรัทธา มีความสะอาดเรียบร้อยอ่อนน้อมถ่อมตน มีจิตใจที่เมตตา ปรารถนาให้เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้ผู้ฟังเกิดความสนใจคือการที่เขาได้มีส่วนร่วมกับการกิจกรรมนั้นๆ เพื่อให้ผู้ฟังได้มีความรู้สึกว่าตนเองมีความสำคัญ ได้รับเกียรติให้มีส่วนร่วมในกิจกรรม และเป็นการได้นำเสนอความคิดหรือมุมมองของตนให้ผู้อื่นได้รับรู้ด้วย สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาทองสุข สุขเมโธ (ไทยทนุ) และ พระมหามิตร ฐิตปัญโญ (2563) เรื่อง “พุทธวิธีการสื่อสารการเผยแผ่ของสถานีวิฑูพระพุทธศาสนาในจังหวัดอุดรธานี” ที่พบว่า การนำเสนอข้อมูลข่าวสารให้ทันเหตุการณ์ กำหนดกลุ่มเป้าหมายที่นำเสนอ อาจจะจัดกิจกรรมต่างๆให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วม ขอความร่วมมือจากทาง โรงเรียน จัดนักเรียนเข้ามา จัดรายการและให้นักเรียนเข้ามาร่วมฟังรายการ หรือจัดชั่วโมงเรียนให้นักเรียนหาข้อมูลต่างๆ ผ่านทางรายการวิทยุกระจายเสียงคลื่นพระพุทธศาสนา การจัดกิจกรรมในลักษณะนี้ก็จะสามารถดึงดูดให้เยาวชนเข้ามามี ส่วนร่วมและรับฟังรายการธรรมะเพิ่มมากขึ้น

องค์ความรู้ใหม่

การศึกษาวิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิฑูของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด” ได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับกลยุทธ์การเผยแผ่ 3 ประเด็น ได้แก่ 1) การพัฒนาทักษะการใช้สื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่ในการเผยแผ่ 2) การพัฒนาทักษะการสื่อสาร/เผยแผ่พระพุทธศาสนาของนักจัดรายการ 3) การมีส่วนร่วมของผู้ฟัง ซึ่งแสดงเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงความรู้ใหม่เกี่ยวกับกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิฑูของพระสงฆ์

กลยุทธ์	ตัวชี้วัดความสำเร็จ	กิจกรรม/โครงการ
1. การพัฒนาทักษะการใช้สื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่ในการเผยแผ่	1. นักจัดรายการ/นักเผยแผ่มีทักษะ/ความสามารถในการใช้สื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 2. สถิติผู้ฟังสถานีวิฑูผ่านสื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่เพิ่มมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับฟังจากคลื่นสถานีวิทยุโดยตรง	1. การอบรมทักษะการใช้สื่อสมัยใหม่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 2. การประเมินศักยภาพในการใช้สื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่ของนักจัดรายการ/นักเผยแผ่ 3. การสำรวจสถิติผู้ฟังรายการ

ตารางที่ 1 แสดงความรู้ใหม่เกี่ยวกับกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ (ต่อ)

กลยุทธ์	ตัวชี้วัดความสำเร็จ	กิจกรรม/โครงการ
1. การพัฒนาทักษะการใช้สื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่ในการเผยแผ่	1. นักจัดรายการ/นักเผยแผ่มีทักษะ/ความสามารถในการใช้สื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 2. สถิติผู้ฟังสถานีวิทยุผ่านสื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่เพิ่มมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับรายการฟังจากคลื่นสถานีวิทยุโดยตรง	1. การอบรมทักษะการใช้สื่อสมัยใหม่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 2. การประเมินศักยภาพในการใช้สื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่ของนักจัดรายการ/นักเผยแผ่ 3. การสำรวจสถิติผู้ฟังรายการ
2. การพัฒนาทักษะการสื่อสาร/เผยแผ่พระพุทธศาสนาของนักจัดรายการ	1. นักจัดรายการ/นักเผยแผ่มีทักษะ/ความสามารถในการสื่อสาร/เผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุ 2. สถิติผู้ฟังเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม	1. การอบรมเทคนิค/วิธีการสื่อสาร/เผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน 2. การประเมินศักยภาพในการสื่อสาร/เผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน 3. การสำรวจสถิติผู้ฟังรายการ
3. การมีส่วนร่วมของผู้ฟัง	1. ผู้ฟังร่วมกิจกรรมของสถานีวิทยุ 2. ผู้ฟังมีความพึงพอใจต่อการร่วมทำกิจกรรมในระดับมาก	1. การจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วม 2. การประเมินความพึงพอใจต่อการจัดกิจกรรม

สรุปผลการวิจัย

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ ผู้ฟังมีส่วนร่วมในกิจกรรม สถานีวิทยุมีการนำเสนอเนื้อหาที่หลากหลายและมีความเป็นท้องถิ่น, การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ดนั้น พระสงฆ์เป็นผู้บริหารสถานีวิทยุ ผู้จัดรายการมี 2 กลุ่ม คือ พระสงฆ์ และฆราวาส จัดรายการด้วยจิตอาสา คุณสมบัติของนักจัดรายการ ฝั่งรายการเน้นธรรมะ การศึกษา ศิลปะและวัฒนธรรม ปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด มี 2 อย่าง คือ 1) ความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีและสารสนเทศ 2) ความสนใจของผู้ฟัง ส่วนกลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด มี 3 อย่าง คือ 1) การพัฒนาทักษะการใช้สื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศสมัยใหม่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 2) การพัฒนาทักษะการสื่อสาร/เผยแผ่ของพระนักจัดรายการ/นักเผยแผ่ 3) การมีส่วนร่วมของผู้ฟัง

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ควรปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยมของคนรุ่นใหม่ ที่กำลังประสบปัญหาสังคมและศาสนาในปัจจุบัน ซึ่งจะเป็นการได้สืบสานต่อวัฒนธรรม ศิลธรรม จริยธรรม และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา

1.2 ความรับผิดชอบของหน่วยงานและองค์กรภาครัฐ ผู้นำชุมชน หรือผู้ที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญเกี่ยวกับการจัดการสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการช่วยที่จะประชาสัมพันธ์ หรือกระจายข่าวสารข้อมูล เช่น สถานีวิทยุการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ป้ายไว้นิล สื่อเทคโนโลยี เป็นต้น เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ข่าวสารข้อมูลของกิจกรรมของพระสงฆ์ได้ส่งผลถึงปริมัยยุคที่ใช้ในวิถีการดำเนินชีวิตปัจจุบัน

2. ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้

สถานีวิทยุพระพุทธศาสนาสามารถนำผลการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพนักจัดรายการ 2 ด้าน ไปใช้ได้ประกอบด้วย (1) การพัฒนาความสามารถด้านการใช้เทคโนโลยีและสารสนเทศ (2) การพัฒนาความสามารถด้านการสื่อสาร/เผยแผ่ ซึ่งจะทำให้ นักจัดรายการมีการปรับวิธีการเผยแผ่ให้ทันสมัยและพัฒนาศักยภาพการเผยแผ่ของตนให้มีคุณภาพ และการจัดกิจกรรมเพื่อให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในการเผยแผ่

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นกลยุทธ์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด พบว่ายังมีประเด็นอื่นเกี่ยวกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาผ่านสถานีวิทยุที่สามารถศึกษาได้ ดังนั้นจึงได้เสนอประเด็นสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

3.1 กลยุทธ์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในจังหวัดร้อยเอ็ดบูรณาการกับการบริหารจัดการแบบศาสตร์สมัยใหม่

3.2 กลยุทธ์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาทางสถานีวิทยุของพระสงฆ์ในภาคอีสาน

เอกสารอ้างอิง

- ณรงค์ สมพงษ์. (2543). *สื่อสารมวลชนเพื่องานส่งเสริม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นาวัน วงศ์สมบัติ และ ลดาวัลย์ แก้วสินวล. (2561). รูปแบบและเนื้อหาของรายการวิทยุกระจายเสียงต้นแบบสำหรับแม่ที่มีลูกวัย 0-5 ปี. *วารสารวิทยาการจัดการ*, 5(2), 45-66.
- พจนารถ สุพรรณกุล. (2562). *การเผยแพร่พระพุทธศาสนากับเทคโนโลยีสารสนเทศ*. สืบค้น 10 สิงหาคม 2562. จาก <https://channarongs22.wordpress.com>.
- พระครูโฆสิตสังฆพิทักษ์. (2560). กลยุทธ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยในสังคมปัจจุบัน. *วารสารวิชาการธรรมทรรคน*, 17(3), 211-223.
- พระครูวรญาณวิเทศ วิ. (พิพัฒน์พร กิตติสุโก). (2560). *กลยุทธ์บริหารการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในประเทศไทย*. (พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระครูวินัยธรปัญญา ปณฺญาวโร (ศรีสมุทร) และ บุญเตือน ทรัพย์เพชร. (2564). การจัดการเผยแพร่พระพุทธศาสนายุคดิจิทัล. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 6(4), 423-433.
- พระณปวร โทวาท. (2560). *ต้นแบบการบริหารจัดการเพื่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของศูนย์เผยแพร่พระพุทธศาสนาประจำจังหวัดในประเทศไทย*. (ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสยาม).
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระนัฐวุฒิ สิริจันโท (ศรีจันทร์). (2561). *คุณสมบัติของพระนักเผยแผ่ที่พึงประสงค์ในสังคมยุคใหม่ในอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด*. (พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระมหาทองสุข สุเมธ (ไทยหนู) และ พระมหามิตร ฐิตปญฺโญ. (2563). *พุทธวิธีสื่อสารการเผยแผ่ของสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาในจังหวัดอุดรธานี*. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ*, 7(4), 460-478.
- พระมหาสุเทพ สุวฑฺฒโน (เหลาทอง). (2562). *กลยุทธ์การเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตสายต่างประเทศ*. *วารสารมหาจุฬานาครทรรคน*, 6(3), 1363-1377.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ธิตญาโณ). (2540). *พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักงาน กสทช. (2563). *ผู้ได้รับอนุญาตให้ใช้คลื่นความถี่และประกอบกิจการวิทยุกระจายเสียง*. สืบค้น 10 สิงหาคม 2563. จาก https://broadcast.nbtc.go.th/radio-radio_test-radio_newlist.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร. (2546). *วิชาการเทศนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.